

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.170>
УДК 001.9:304.3](477)Галаган
JEL: N33

Супрун Н.А., доктор економічних наук,
головний науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3889-8579>
Researcher ID: Q-4619-2017
e-mail: suprun.nataliia@gmail.com

НЕЗГАСИМА ПАМ'ЯТЬ ПРО «ЗГАСЛИЙ РІД» (До 205-ліття Григорія Галагана)

У статті здійснено оцінку суспільного значення внеску Григорія Галагана у формування національної самоідентифікації та культурного відродження української нації. Представлено особливості господарської та реформаторської діяльності Григорія Галагана у поміщицькому господарстві на тлі ринкових перетворень. Відзначено, що рушієм реформаторських зусиль Галагана є не лише бажання примножити родинні статки, а й прагнення до модернізації господарства у відповідності до умов ринку. Проаналізовано види господарської діяльності у родинних маєтках Галаганів – рослинництво, тваринництво, цукроваріння. Показано, що під впливом зростання ринкового попиту на певні товари (цукор, овес) Галаган значно розширив посіви відповідних культур у своїх маєтках. Зміна структури посівів з орієнтацією на ринковий попит зумовила збільшення доходності господарства. Зокрема, збільшення посівів цукро-

Ц и т у в а н н я: Супрун Н.А. Незгасима пам'ять про «згаслий рід» (до 205-ліття Григорія Галагана). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2024. Вип. 57. С. 170–194. <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.170>

© Видавець Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2024.
 Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

ISSN 0320-4421. Істор. нар. gospod. ekon. dumki Ukr. 2024. 57

вого буряка дозволило забезпечити власною сировиною свої цукрові заводи та зменшило собівартість виробленої продукції. В статті висвітлюється також створення суконних мануфактур, що сприяло підвищенню рентабельності виробництва до аграрної реформи. Зроблено висновок, що інноваційний підхід до управління господарством, вміння пристосуватися до потреб ринку та соціально-відповідальна позиція власника стали основою для зростання товаризації та прибутковості господарства маєтків. Представлено основні етапи, форми та результати суспільної діяльності Григорія Галагана. Окремо проаналізовано роль меценатської діяльності Григорія Галагана, що виявилась у організації Колегії Павла Галагана, підтримці етнографічних досліджень, виданні народних пісень та історичних праць. Меценатство Галагана розглядається у статті як чинник формування самосвідомості української нації та національної культури, а також розбудови української незалежної освіти.

Ключові слова: Галагани, Григорій Галаган, Колегія Павла Галагана, українська еліта козацько-старшинського походження, українська національна освіта, поміщицьке господарство, ринкова трансформація господарства, історія української культури.

Suprun Natalia

THE ENDLESS MEMORY OF THE «EXTINCT GENEALOGY» (To the 205th birthday of Hryhoriy Galagan)

The article assesses the social significance of Hryhoriy Galagan's contribution to the formation of national self-identification and the cultural revival of the Ukrainian nation. The author presents various features of Hryhoriy Galagan's economic and reforming activities in a landlord economy against the background of market transformations. It is noted that the driving force behind Galagan's reform efforts is not only the desire to increase family wealth, but also the desire to modernize the economy in accordance with market conditions. Economic activities in the family estates of the Galagans are analyzed, such as crop cultivation, animal husbandry, and sugar cultivation. It is shown that, under the influence of the growth of mar-

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2024. Вип. 57

ket demand for certain goods (sugar, oats), Galagan significantly expanded the areas of the corresponding crops in his estates. A change in the structure of crops with an orientation to market demand led to an increase in the farm's profitability. In particular, the increase in sugar beet crops made it possible to provide sugar factories with own raw materials and reduced the cost of manufactured products. The article also highlights the creation of cloth factories, which contributed to increasing the profitability of production before the agrarian reform. It was concluded that the innovative approach to farm management, the ability to adapt to the needs of the market and the socially responsible position of the owner became the basis for the growth of commodification and profitability of estates. The article displays the main stages, forms and results of Grigory Galahan's social activities. The role of Grigory Galahan's philanthropic activity, which was manifested in the organization of the Paul Galagan College, support of ethnographic research, publication of folk songs and historical works, are separately analyzed. Galagan's patronage is considered in the article as a factor in the formation of self-awareness of the Ukrainian nation and national culture, as well as the development of independent Ukrainian education, and the history of Ukrainian culture.

Keywords: *Galagany, Hryhoriy Galagan, Pavel Galagan's College, Ukrainian elite of Cossack-nobility origin, Ukrainian national education, landlord economy, market transformation of the economy.*

Старовинний козацько-старшинський рід Галаганів у «Малоросійському родослівнику» В. Модзолевського позначено як «згаслий рід» [16]. Піднесення і бурхливий розквіт одного із найбагатших в українській історії родів почалося у XVIII столітті із зради глави роду – козацького полковника Чигиринського компанійського полку у війську у війську гетьмана Івана Мазепи Гната Ґалаґана (рік народження невідомий – 1748), який, зрікшись своїх побратимів січових козаків, присягнув на вірність московському царю. Але вже через півтора століття потужний і маєтний рід несподівано згас, не залишивши по собі спадкоємців. Історія стрімкого злету і краху роду можливо так і залишилася би поза увагою нащадків, якби не унікальний взірець шляхетності та благодійності останнього представника роду – Григорія Павловича Ґалаґана

на (1819–1888), оцінка внеску якого у становлення української нації потребує додаткового дослідження і популяризації.

Постать і суспільно-економічна спадщина Григорія Павловича Ґалаґана багато десятиліть поспіль викликає інтерес дослідників. Найбільше уваги у наукових дослідженнях присвячено останньому періоду його життя, пов'язаного із становленням Колегії Павла Ґалаґана і його меценатською діяльністю [1; 6; 10; 13]. Глибокий історіографічний аналіз архівних матеріалів представлений у працях А. Тимошенка, присвячених дослідженню господарської діяльності Г. Ґалаґана у родинних маєтках [12; 13], його громадській діяльності [15] і участі у реалізації селянської реформи 1861 р. на Чернігівщині [15]. Але, на жаль, значно менше уваги в науковій літературі приділено дослідженню господарської діяльності Г. Ґалаґана як власника та менеджера родинного господарства, що заклала економічне підґрунтя для його меценатської та суспільно-корисної діяльності.

У статті зроблено спробу дати цілісну оцінку результатів багатогранної господарської, урядової, громадської та меценатської діяльності та значення внеску Григорія Ґалаґана у формування національної самоідентифікації та культурного відродження української нації.

Родоначальник Ґалаганівського роду

Становлення потужної династії Ґалаганів припало на трагічний для української історії період початку XVIII ст., позначений повзучою окупацією та поглинанням Московією українських земель. Московити «кнотом і пряником» поступово завойовували Україну, діючи не лише військовими методами, а й підступним підкупом суспільних ватажків, яких зваблювали різноманітними благами і обіцянками царських привілеїв.

Ситуація з повзучою «московизацією» загострилась після того, як запорожці підтримали ненависного Петру I гетьмана Івана Мазепу, який у 1708 р. присягнув Карлові XII. Після Полтавської битви цар затявся за будь-яку ціну упокорити українців і зруйнувати основний осередок їхнього військового та політичного спротиву – Стару (Чортомлицьку) Січ. Навесні 1709 р. цар відправив на Січ каральну експедицію, яка дорогою винищувала всі козацькі містечка й села. Царська армія мала більшу військову

потугу і у запорожців було мало шансів вистояти. Коли три полки царського полковника П. Яковлева оточили Січ і розпочали облогу, там перебувало лише кількості козаків. Проте навіть після кількох штурмів набагато чисельніше царське військо ніяк не змогло здолати фортецю. І тут на допомогу московитам (несподівано, чи радше за попередньо оплаченою домовленістю) прийшов козацький полковник Галаган, який привів у стан ворога свій компанійський полк, пообіцявши, що вмовить козаків здатися.

Під час чергового штурму він закликав запорожців скласти зброю і здатися, гарантуючи козакам життя і волю: «Я полковник Гнат Галаган! Мене ви добре знаєте! Клянуся чесним хрестом і образом Богоматері: усім помилування, мирова, і кожний піде, куди схоче! Кладіть на купу рушниці, списи, шаблюки, пістолі! Усім буде прощення!». Але як тільки запорожці, довірившись своєму полковникові склали зброю, царські вояки разом із загоном Гната Галагана пішли у наступ, розбивши беззбройних козаків вщент.

Внаслідок нападу московського війська понад 300 старшин і козаків було закатовано і обезглавлено, а частину полонених українців вислали до Сибіру. Щоб залякати запорожців, яким вдалося втекти і заховатись у дніпровських плавнях, вздовж берегів Дніпра зловісно стриміли коли з насадженими на них стьотими козацькими головами, а по Дніпру на плотях сплавляли обезглавлені тіла. Жахлива картина ще довго стояла перед очима ошуканих запорожців.

Після захоплення Січі Петро I видав грамоту-звернення до українського народу зі словами: «Віддавна відомо про постійні свавілля й непослух мінливих і непокірних запорожців. Як бунтівники й непослушники, вони підлягають знищенню і заслуговують страти». Чортотлицька фортеця, яку десятиліттями не могли захопити ні турки, ні татари, була повалена, але не військовою звитягою і хоробрістю, а підступністю і зрадою колаборанта.

За переказами, таємний орден запорожців-характерників прокляв за зраду весь рід Галаганів аж до сьомого коліна. За свідченням Дмитра Яворницького запорожці нарекли Галагана «своїм другим, після Москви, найлютішим ворогом і на голову якого закликали найможливіші прокляття», полювали за ним та його майном по всьому Правобережжю, через що він ніяк не міг налагодити тут своє господарство. Це змусило Гната Галагана

звернутися до гетьмана Івана Скоропадського з проханням про переведення всього майна разом з худобою у розташування на Лівобережжі Дніпра. У 1716 р. гетьман своїм універсалом подарував Г. Галагану землю у Сокиринцях на Чернігівщині, де полковник швидко покупував кращі землі, двори козаків і селян.

Від царя як винагороду за зраду Галаган отримав іменну шаблю, посаду полковника Чигиринського (1709–1714), а пізніше Прилуцького (1714–1736) полків.

Але ні жалувані багатства, ні полковничі повноваження не сприяли зміцненню авторитету Галагана на прилуцькій землі, адже поголос про його зраду йшов за ним по п'ятах. Щоб завойувати прихильність місцевої громади, Галаган розпочав масштабну розбудову Прилук, особливо багато будуючи церков. Зведена його коштом Преображенська церква межувала із дворцем Галаганів і стала його останнім прихистком.

Розквіт роду Галаганів

Єдиний син Гната Івановича і Олени Антонівни – Григорій, як і батько, зробив стрімку військовою кар'єру – у 23 роки із рук батька отримав полковницький пернач, посівши місце прилуцького полковника. У 26-ть був запрошений до Москви на коронацію імператриці Єлизавети та «удостоєний честі» зустрічати її зі своїм полком біля стін Батурина. Але батьківське гріхопадіння, як дамкелів меч, все життя кидало тінь на Григорія Гнатовича. У розквіті сил він несподівано достроково зрікається посади полковника, відходить від світського життя, усамітнюється у Сокиринцях і весь свій час присвячує написанню мемуарів.

Наступні покоління Галаганів – Іван Григорович, Григорій Іванович, Петро Григорович, Павло Григорович – продовжили рід та примноження родинних маєтностей. Нащадки Галаганів у різні часи обіймали високі урядові посади в Російській імперії, мали значні матеріальні статки, що давало можливість отримувати різнобічну освіту, багато подорожувати Європою, збагачуватися надбаннями світової культури.

Одруживши своїх дітей з представниками українських дворянських родин – Тупталами, Дунініми-Борковськими, Милорадовичами, Дараганами, Скоропадськими, Розумовськими, Гудовичами, Кочубеями, Марковичами та іншими, Галагани розшири-

ли свої земельні угіддя та примножили багатство родини. Але пори те, що родина приростала маєтностями і зміцнювала зв'язки із шляхетним середовищем, тінь зради незримо витала над Галаганами. Можливо і через це родинною традицією для всіх Галаганів стала ревна побожність і благодійництво.

Останній спадкоємець роду – Григорій Павлович Галаган, будучи одним з найзаможніших людей краю, невтомно працював, всім своїм життям намагаючись повернути родині чесне ім'я.

Ринкова модернізація поміщицького господарства

Григорій Галаган з юності мріяв про зміцнення потужності родинного господарства. Ще у своїх юнацьких щоденниках він писав про те, що не дочекається, коли нарешті розпочне самостійне управління родинними маєтками. Але пріоритетом для нього було не так збільшення статків, як ефективно і науково-обґрунтоване управління успадкованим майном.

Початок господарської діяльності Григорія Галагана припав на період формування ринку, що вимагало кардинальної зміни методів господарювання та переорієнтації феодалної за своєю природою економіки родинних маєтків на ринкові потреби. Щоб конкурувати на ринку з іншими поміщицькими господарствами Григорій Галаган особливу увагу приділяв підвищенню урожайності своїх маєтків та окремих сільськогосподарських культур. Дані звітів галаганових економістів свідчать про постійне розширення посівних площ під зернові культури, що за твердженням економістів, було постійним прагненням власника. Показовим є приклад господарства Лебединської економії Галаганів, в якому «протягом чверті століття посіви зернових було збільшено майже вдвічі» [14, с. 68].

Григорій Галаган, ретельно відстежуючи ринкову кон'юнктуру і пристосовуючись до змін ринкового попиту на аграрну продукцію, постійно змінює структуру посівів у своїх маєтках. Так, в період зменшення попиту на жито, він зменшує його посіви, збільшуючи посіви інших, більш запотребованих на ринку і більш прибуткових культур – пшениці та вівса. Важливим аргументом для збільшення посівів вівса, наприклад, стало зростання попиту на нього, оскільки «овес був основним продуктом у раціоні постійно

зростаючого поголів'я коней». Водночас, як стверджує А. Тимошенко, «посіви вівса забезпечували більш стабільні врожаї, а досить висока ціна (у середньому 55 коп. за пуд) гарантувала значну частину загального прибутку». Скорочення обсягів торгівлі одним продуктом з одночасним розширенням продажу інших, змінювало структуру виробництва, більша частина якого була орієнтована на ринок. Зміни, що сталися у структурі посівів родинного господарства, «свідчать про підприємницький, капіталістичний характер землеробства у галаганівських маєтках» [14, с. 69].

Водночас, поряд із зерновими культурами у маєтках Галаганів досить успішно вирощувались для ринку й такі технічні господарські культури як льон, рапс, тютюн. Галаган у своєму господарстві застосовує економічні методи аналізу, що дозволяють визначити пріоритетні з точки зору прибутковості культури. Так, при порівняльній оцінці доходності вирощування тютюну та зернових виявилось, що попри «досить високі прибутки від реалізації тютюну, вирощування цієї культури було надзвичайно трудомістким». Зокрема, за даними, які наводить А. Тимошенко, Пісківською економією у 1886 р. витрачалося 134 крб. для посадки і обробітку тютюну на 1 десятині, тоді як вирощування зернових обходило господарству у багато разів дешевше. Так., витрати на 1 дес. пшениці становили 8,5 крб., вівса – 5,7 крб., жита – 4,5 крб. При цьому при вирощуванні зернових «прибуток у 5 разів переважав витрати, культивування ж тютюну збільшувало прибуткову частину лише вдвічі». Проведений аналіз підштовхує Галагана до зміни структури посівів за рахунок зменшення посівів тютюну, але «відбулося це після того, як було реструктуровано посіви зернових. Лише після того, як торгівля вівсом, житом і пшеницею забезпечили стабільні прибутки, почали скорочуватись посіви тютюну» [14, с. 70].

Важливим товарним продуктом галаганівського господарства був також цукровий буряк, потреба в якому стрімко зроста на ринку у другій половині XIX ст. внаслідок активного розвитку цукрової промисловості. При цьому Григорій Галаган вирощує цукровий буряк не лише для продажу іншим цукровиробникам, а й для забезпечення сировиною власних підприємств. На початку 1850-х років цукрові заводи Галагана (в економіях родини працювало 6 цукрових заводів, що становило 5% від загальної кіль-

кості заводів Лівобережної України у 1840-х роках – прим. авт.) «були забезпечені власною сировиною лише на 30%». Необхідність зміцнення сировинної бази цукроваріння стимулює Галагана розширити посіви цукрових буряків. Так, у Будківській економії в 1857 р. посіви були збільшені більше ніж удвічі за два роки (з 60 до 140 дес.), внаслідок чого урожай за цей період «зріс з 1545 до 11125 берковців (міра ваги, яка дорівнювала 10 пудам – прим. авт.) буряків, що дозволило забезпечити цукроварні власною сировиною на 95%» [14, с. 71].

Загалом господарство Галаганів мало доволі диверсифіковану структуру. Окрім землеробства значна частка належала тваринництву – в економіях займались вівчарством та конярством, які власник розглядав не лише як джерело прибутку, а й як спосіб отримати засоби для удобрення ґрунтів. При кожному винокурному заводі вирощувались бардові свині. Галаган розцінював тваринництво «як галузь сільського господарства не тільки з огляду його прибутковості й забезпечення господарства робочою худобою, а населення – м'ясомолочними продуктами, але й з погляду комплексного розвитку всього сільського господарства. Він розумів, що загальне скорочення поголів'я худоби призведе до зменшення органічних добрив, що неминуче позначиться на родючості ґрунтів, а в кінцевому результаті – на врожайності» [14, с. 71].

Григорій Галаган значну увагу приділяв вивченню передових методів тваринництва, усвідомлюючи, що успіх тваринництва істотно залежить від підбору ефективних науково-обґрунтованих методів господарювання і, особливо, підготовки висококваліфікованих спеціалістів. «Підготовка і підбір вівчарів, накопичення певного досвіду по догляду за молодняком, поліпшення відгодівлі зумовили поступове зменшення падежу у 50-х рр. до 9% (відносно 13% у попередніх роках)» [14, с. 71].

Орієнтуючись на зростаючий попит на сукно, в маєтках було створено дві суконні мануфактури, що становило 4% аналогічних підприємств Лівобережної України [15, с. 56]. Мануфактури були механізованими, завдяки чому вдалося досягнути більшої продуктивності виробництва і вищої прибутковості. Проте після аграрної реформи, коли постала необхідність переходу на вільнонайману працю, Галаган був змушений закрити мануфактури як економічно-невигідні.

Основою успішності господарства Галаган вважав ефективну організацію сільськогосподарського виробництва у маєтках. Він запроваджує сівозміни, удобрення полів, використання прогресивних методів організації праці. Особливу увагу власник приділяв підвищенню ефективності управління господарством. На його переконання, середня ланка управління повинна бути чесною і справедливою. Водночас, управлінці у ході запровадження у господарстві товарно-грошових відносин мають бути проактивними – мають досліджувати потреби ринку і адаптувати господарство під їхні запити. Оскільки скорочення обсягів торгівлі одним продуктом з одночасним розширенням продажу інших, змінювало структуру джерел прибутковості господарства, це, на думку, Галагана, просто зобов'язувало управлінців постійно слідкувати за зміною кон'юнктури ринку аграрної продукції [14, с. 69].

Завдяки запровадженним Галаганом прогресивним методам господарювання товаризація та прибутковість галаганівських маєтків зростала з кожним роком. Проте, головною метою Галагана було не так збільшити власні статки, як більш дбайливо, економічно та науково-обґрунтовано господарювати на рідній землі, створюючи економічне підґрунтя допомоги тим, хто цього потребував.

Суспільна діяльність Григорія Галагана

Письменник Іван Аксаков писав про Галагана, що «Серед всієї цієї розкоші, що належить йому, він постійно зайнятий однією думкою – отримати всю можливу користь зі свого становища для інших, зробити якомога більше добра, виправдати своє багатство перед своєю совістю». Весь вільний від управління господарством час, Григорій Галаган присвячує служінню суспільним ідеалам, бере активну участь у різноманітних урядових проєктах та громадських ініціативах. Важко навіть уявити, як одна людина могла одночасно керувати таким складним багатопрфільним господарством та ще й виконувати численні суспільно-корисні функції!

Галаган був одним із ініціаторів і дієвим провідником селянської реформи. Працюючи у 1859–1861 рр. експертом підготовчої урядової комісії із селянської реформи, він наполягає на тому, щоб селяни з кріпацтва звільнялися разом із земельними

наділами. У 1861 р. він обіймає посаду урядового представника в Чернігівському губернському селянському присутстві, захищаючи інтереси місцевих селян під звільнення їх із кріпацтва. Як член Державної ради при департаменті законів Російської імперії упродовж останніх семи років свого життя, не зважаючи на вік і колосальну зайнятість, він боровся за дотримання прав селянства, домагався зменшення викупних виплат.

В різний час Галаган був і предводителем дворянства Борзенського повіту Чернігівської губернії (1848–1851), і совісним суддею Чернігівської губернії (1851–1854), членом Чернігівського губернського присутствія з селянських справ, що опікувалось улаштуванням та поліпшенням побуту селян (1858–1859), Прилуцьким повітовим предводителем дворянства (1871–1881), віце-президентом тимчасової комісії з облаштування побуту селян Південно-Західного краю при Київському генерал-губернаторові (1863–1865).

Вбачаючи у кооперації значний потенціал для розвитку приватної ініціатив та можливість самозабезпечення селян, Галаган активно пропагує та підтримує розвиток кооперативного руху в Україні як на низовому, так і на державному рівні. Зокрема, він очолює Санкт-Петербурзький відділ Комітету допомоги сільським ощадно-позичковим та промисловим товариствам (1871–1881).

Прагнучи зміцнити економічне підґрунтя самозарадності українського населення, зокрема селян, Галаган засновує Сокиринське сільське ощадно-позичкове товариства імені Павла Галагана для допомоги селянам-погорільцям та потерпілим через неврожаї (1871). Діяльність цього товариства мала надзвичайне значення для зміцнення матеріального становища і добробуту селян значного аграрного регіону: селяни отримали можливість залучати фінансові ресурси для організації господарства поза кредитним ринком, а також вигідно для себе розміщати власні гроші. Для заснування товариства Галаган вклав у статутний капітал 3000 руб., збільшивши їх до 18 000 руб. у 1896 р., «з одним обмеженням, а саме – щоб відповідна цій сумі частина прибутку йшла на різні покращення в Сокиренцях, наприклад – влаштування лікарні, пожежного обозу, ремеслених відділень у місцевих народних училищах і т. п.» [17, с. 62–63].

Підґрунтя самосвідомості української нації

Незважаючи на свій соціальний статус і маєтне положення Григорій Галаган завжди прагнув допомагати грошима, порадами, турботами тим, хто цього потребував. Така нетрадиційна для поміщицького середовища життєва позиція сформувалася у спадкоємця кількох поколінь кріпосників не водночас. Дослідник життєпису Г. Галагана О. Лазаревський вважав, що ще у юнацькому щоденнику до найдрібніших деталей можна було прослідкувати прагнення до гуманістичних ідеалів, на яких відбувалося його особистісне зростання. Окрім того, на думку історика, вже у цих особистих записах видно визрівання у юнаку ідеалів «народолюбства» й українофільства, що виростили на ґрунті естетського замилювання природою і народом України [18, с. 9–10].

В подальшому ліберальні та гуманістичні погляди Галагана зміцніли на ґрунті національної культури у спілкування з українофілами: він товаришував із Миколою Лисенком, Павлом Чубинським, Михайлом Старицьким, Іваном Франком, Тарасом Шевченком, Пантелеймоном Кулішем та іншими діячами заснованої в 1859 р. «Громади», членом якої був і сам. Тарас Шевченко у своїх листах звертався до нього: «друже мій єдиний», неодноразово гостював у родинній садибі Галаганів у Сокиринцях.

У різноманітних урядових і громадських проєктах Галаган відкрито виказує свої проукраїнські погляди. Так, на знак протесту проти Емського указу 18 травня 1876 р., що забороняв видання і поширення літератури та театральних вистав українською мовою, Галаган демонстративно склав із себе обов'язки голови Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Позиція Галагана викликала збурення у російському істеблішменті. Чернігівський губернатор К. Шабельський у своєму доносі до Петербурга писав, що Григорій Галаган є виразником небезпечних сепаратистських настроїв і адептом відділення Малоросії від імперії.

Незважаючи на суспільний тиск, Григорій Павлович продовжував відстоювати інтереси українства і натхненно творив підмурівок самосвідомості та ідентичності української нації. В його розумінні становлення нації мало би починатися із усвідомлення її місця на культурній мапі світу – саме для цього ним були ініційовані і організовані етнографічні розвідки, які давали уявлення

про те як і де українська нація росте і розвивається. За ініціативою Григорія Галагана під час його головування у Південно-Західному відділі імператорського Російського географічного товариства були проведені демографічні дослідження українських територій. Зусиллями членів Товариства у 1874 році проведено перший перепис населення Києва та Житомира.

Зроблене ним мало непересічний вплив на піднесення практично всіх найважливіших сфер української культури – від етнографії до видавничої справи. Галаган був меценатом етнографічних розвідок та різних культурних проєктів, активним дослідником-збирачем народної творчості, популяризатором та хранителем національних традицій. Був ініціатором та меценатом видань «Южно-руські пісні з голосами» (1875) та «Історичні пісні українського народу» Антоновича і Драгоманова. Галаган опублікував низку власних етнографічних праць «Сборник этнографических материалов, касающихся Малороссии», «Подробное описание малорусской вертепной драмы, в том виде, как она сохранилась в селе Сокиринцах» («Киевская Старина», 1872), «Малорусский вертеп» («Киевская Старина», 1882, № 10), «О склонении малороссийских имен» («Русский Архив», 1869, X).

Впродовж десятиліть Галаган фінансово і організаційно підтримував видання проукраїнських часописів, що несли слово просвіти і ставали майданчиком творення самобутньої національної культури. Меценат фінансував видавання науково-популярних часописів «Киевская старина», «Слово», трьохтомника праць Михайла Максимовича, бібліографії праць з опису природи Києва. Галаган був одним із засновників Київської міської публічної бібліотеки (1866) (нині – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, одна із найбільших і найстаріших бібліотек України).

Але найважливішими кроками на шляху націотворення Галаган вважав системну освіту та культурне виховання молоді. Він спонсорував і безпосередньо опікувався відкриттям та розбудовою значної кількості навчальних заходів, що давали можливість отримати освіту дітям із малозабезпечених родин, зокрема: чоловіча та жіноча гімназії в Прилуках; ремісничі училища в Ічнянському й Прилуцькому повітах, Сокиринське народне училище, Дегтярівське ремісниче училище з інтернатом, народні школи у родинних економіях.

Григорій Павлович витрачав величезні власні ресурси і пропагував розвиток народної освіти, наголошуючи на непересічному значенні і «невідкладній важливості облаштування якомога більшої кількості народних училищ і необхідності не зупинятися у цій справі не перед якими жертвами, які все рівно будуть пізніше сторицею відшкодовані населенням, добробут якого невідворотно має зрости завдяки просвіті» [17, с. 73].

Всебічну підтримку розвитку освіти і культури українського народу Григорій Галаган вважав чи не найважливішою місією свого життя. Він всіляко підтримував розвиток народної культури і творчість окремих майстрів. Особливо прихильно ставився до виконавця народних дум, сліпого кобзаря Остапа Вересая, якого за його талант нарекли українським Гомером.

На спеціально скликаному засіданні Південно-Західного відділу імператорського Російського географічного товариства в Києві, яке очолював Г. Галаган в 1873–1875 роках, Микола Лисенко та Олександр Русов представили теоретичний аналіз творчості кобзаря. За матеріалами дум, пісень, щедрівок, народних жартів, зібраних Вересаєм, Лисенко і Русов написали трактат про українську народну творчість, який викликав значний інтерес до творчості самого Вересая в Росії та за її межами, та сприяв популяризації української культури. Кобзаревим співом у захоплювався Тарас Шевченко, який під час візиту у Сокиринці у 1845 р. подарував Вересаю свого «Кобзаря».

За підтримки Галагана та в супроводі М. Лисенка й П. Чубинського у 1875 році в Вересай побував у Петербурзі, де співав у Зимовому палаці перед імператорською родиною. Його спів справив шалене враження на місцеву публіку. «Санкт-Петербургские ведомости» від 4 березня 1875 року так писали про виступ українського кобзаря: «Як сліпий, приведений у велике зібрання, він не бачив, що очі всіх зачаровано звернуті на нього, а тому не соромився і співав сміливо». За унікальний спів він був обдарований царською родиною золотою табакеркою із написом: «Кобзарю Остапу Вересаю от великих князей Сергея и Павла Александровичей» [8]. Дарунок, який Вересай називав своїм «паспортом», не один раз рятував його із скрутних ситуацій. Будучи арештованим у Прилуках, кобзар показав поліціантам табакерку – і був негайно звільнений з під варті.

До останніх днів життя кобзар мешкав у родинному маєтку в Сокиринцях, де й був похований у 1890 р.

**«Український Парнас»:
родинний маєток Галаганів у Сокиринцях**

Зрозуміло, що і у родовому маєтку Галаганів у Сокиринцях теж завжди панувала атмосфера високої культури і духовності. Шість поколінь роду майже двісті років поспіль розбудовували своє родинне помістя, що зазнало найбільшого розквіту у 30-х роках XIX століття, коли тут було споруджено 60-кімнатний палац у стилі ампір. За вишуканість форм та багатство мистецьких колекцій Сокиринецький палац називали «українським Парнасом».

В унікальній родинній колекції були зібрані найкращі мистецькі зразки – близько тисячі творів живопису та графіки, скульптур видатних європейських майстрів, художнього скла, порцеляни та фаянсу, різьблених та інкрустованих меблів. У Галаганів була чи не найбільша для свого часу колекція портретів українських гетьманів – Богдана Хмельницького, Івана Скоропадського, Павла Полуботка. Проте, один портрет, на якому вірогідно був зображений Іван Мазепа, довгий час виставлявся інкогніто під назвою «Портрет наполеона гетьмана». Напевно, навіть у портреті зраженого гетьмана нащадкам Гната Галана проглядався докір і зневага.

Найбільше колекції поповнилась стараннями Григорія Павловича, який ще з юних літ захоплювався мистецтвом і меценатством. Під час своєї подорожі до Італії у 1842 році юний Галаган познайомився з вітчизняними художниками та придбав у них кілька вишуканих полотен («Буря» І. Айвазовського, «Дівчина, що молиться у капелі» П. Орлова, «Ранок» О. Іванова, «Неаполітанка», «Маскарад у Сорренто» І. Шаповаленка), що в майбутньому стали еталоном класичного мистецтва і склали основу сучасних фондів Чернігівського художнього музею. Цікаво, що, багато подорожуючи і підтримуючі тісні стосунки з найвідомішими художниками світового рівня, Григорій купує та замовляє роботи переважно у земляків, оскільки, як пише в листі до матері, хоче «підтримати та врятувати талант, який має прислужитись Малоросії». В Італії 24-літній Григорій замовляє відомому художнику

Василію Серебрякову свій портрет в українському вбранні – оксамитовому жупані, підперезаному на козацький манер шовковим поясом, та малинових шароварах.

У маєтку постійно лунав народний спів, майже сто років поспіль тут діяли театр та хор із селян. Сокиринські митці, навіть у кріпацькі часи, мали у своєму розпорядженні певну свободу і найкращі інструменти для творчості.

Останній Галаган

Будучи високо освіченою і всебічно розвинутою особистістю, Григорій Павлович серйозно ставився до виховання й освіти свого єдиного сина Павла. У розріз з існуючими традиціями тогочасного дворянського виховання для Павла до п'яти років спеціально не запрошували іноземних гувернерів. Його вихованням опікувалась обрана батьками проста селянська жінка, що говорила з ним українською, щоб малюк органічно ввібрав в себе мелодику української мови і ази національної культури. Першими звуками, які чув Павлусь у родинному домі «були звуки рідних пісень і гармонійної південно-російської мови» [18, с. 71.]. Вихований в душі поваги до всього національного, Павло розмовляв лише українською, носив просту селянську одягу, цікавився народною творчістю, вивчав національні традиції та звичаї.

Водночас батьки наполегливо прививали синові інтерес до світової класичної літератури та мистецтва. Хлопець зростав в атмосфері високої культури, добре малював та грав на роялі, радісно і з захопленням навчався. І завжди мріяв стати просвітителем для бідноти.

Але мріям юного Галагана і родинним сподіванням на його щасливу долю не судилося збутися. Навесні 1869 року 16-ти річний Павло – єдиний син і останній спадкоємець роду раптово помирає від тифу.

Горе батьків було безмежним і невтішним. Подейкували, що після смерті сина Галаган повірив у прокляття запорозьких характерників, адже Павло, який помер рівно через 160 років після зради Гната Галагана, й був саме тим сьомим коліном, на якому так трагічно обривався рід.

«Нам лишалось тільки одне із двох, – писав у листі своєму другу Григорій Галаган, – або віддатися цілковитій і безкінечній

печалі, до якої, зрозуміло, прагнула душа, або, долаючи цю печаль, пориватись до того, щоб наш нещасливий син продовжував жити в інших, у своїх ближніх і для своїх ближніх. Ми вибрали останнє, і з цією метою я заснував Колегію Павла Галагана» [1, с. 144]. Натхненний потяг сина до освіти та прагнення зробити щось важливе для полегшення життя простих людей породили у Галаганів ідею відкрити приватний навчально-виховний заклад, доступний здібним юнакам, незалежно від їхнього соціального та матеріального стану.

В пам'ять про сина родина заснувала Колегію Павла Галагана – приватний навчальний заклад для юнаків православного і греко-католицького віросповідання всіх станів, які досягли віку його померлого сина 16 років.

«В біді, що мене вразила, – писав Григорій Галаган, – не бачу я іншого спасіння або хоч полегшення, як виконати те, що видається мені обов'язком, який вказується моєю совістю і любов'ю до покійного. Справа моя повинна складатися в продовженні на землі, доки судилося мені жити, того добра, яке, без сумніву, робив би син мій. Бажаю почати корисну справу, не відкладаючи, найперше, влаштувати що-небудь потужне і нове в сфері суспільної освіти. Мій син зупинився на шляху своєї освіти з повним до нього старанням і з щирою любов'ю до ближнього; нехай же інші, які потребують коштів, продовжують те, чого не суджено було довершити йому» [1, с. 144].

Заснування Колегії Павла Галагана

Менше ніж за рік, 26 березня 1870 року Григорій Павлович отримав височайший рескрипт із дозволом відкрити Колегію [4], а вже 6 червня, завдяки своїм зв'язкам у Петербурзі Г. Галаган домогся затвердження статуту колегії Міністерством освіти Російської імперії. Розроблений Галаганом оригінальний статут навчального закладу був не подібним до традиційних статутів офіційних гімназій. Основними принципами діяльності колегії було визначено корпоративність та поглиблене вивчення гуманітарних предметів: передусім філології і літератури, а також правничої науки та історії права. Метою заснування Колегії у статуті було визначено підготовку до університету молодих людей «з

недостатніми матеріальними засобами, різних станів, але обов'язково православного віросповідання» [16].

За спогадами вихованця колегії Агатангела Кримського при наборі до колегії пріоритет віддався високоосвіченим дітям українського походження із бідних сімей, а «решта добиралася так, щоб це був цвіт старої української аристократії». Майбутніх вихованців відбирала колегіальна рада, яка їздила по державних гімназіях у маленьких містах і містечках України у пошуку талановитої молоді [6].

Для облаштування Колегії Галаган придбав будинок на вулиці Кадетській (тепер – вул. Б. Хмельницького) з великим двоповерховим зручним для навчання приміщенням. У березні 1871 року родина придбала для Колегії ще й сусідній маєток на вулиці Єлизаветенській (віднедавна вулиця носить назву видатного українського патріота і мецената Євгена Чикаленка). Загальна площа землі з будівлями, що належала Колегії Павла Галагана, склала близько 1 гектара.

1 жовтня 1871 року Колегія Павла Галагана прийняла на навчання перших 16 вихованців. На відкритті Колегії співав Остав Вересай, що виглядало досить сміливо для царської Росії, де не лише публічні виступи українською, а й навіть сама українська мова була під забороною.

Для утримання Колегії було створено фонд, в який родина Галаганів пожертвувала мільйон рублів, продавши 8 тис. десятин землі в Полтавській та Чернігівській губерніях (вартість якої на той час становила 275 тис. руб. із щорічним доходом близько 12 тис. руб.), а також двоповерховий будинок у Києві, недавно збудований на розі вулиць Мартинівської (тепер – Прорізної) та Хрещатика.

Ці кошти дозволили утримувати Колегію і щорічно фінансувати навчання 30 юнаків із всіх станів, 40 відсотків з яких навчалося безкоштовно, а також фінансово підтримувати найкращих випускників, що продовжували навчання в університеті. Згідно статуту Колегії, десяту частину стипендіатів складали земляки мецената – уродженці Прилуччини.

Галагани також передали Колегії унікальну бібліотеку, що понад століття збиралася у родинному маєтку у Сокиринцях і яка у 1896 р. налічувала 3758 назв книжок і близько 11 тисяч томів. Загальна ж чисельність книгозбірні Колегії, яка постійно попов-

нювалась спільними зусиллями багатьох українських інтелектуалів, складала понад 25 тис. книжок. Бібліотечний фонд був поділений на чотири окремих бібліотеки: основна (фундаментальна), учнівська, музична і книгозбірня навчальних посібників. До фундаментальної бібліотеки були передані рідкісні рукописи і стародруки, а також цінне зібрання архівних матеріалів, історичних описів та давніх карт. Окрім книг, Григорій Ґалаґан подарував Колегії власну нумізматичну колекцію, яка містила рідкісні та надзвичайно цінні екземпляри давніх монет.

Школа академіків і плекальня українського духу

До викладання у Колегії Григорій Ґалаґан запросив найбільш відомих і талановитих учених, педагогів, митців (П. Житецького, Є. Трегубова, П. Нечипоренка, В. Науменка), більшість з яких були активними діячами українофільського руху 1860–1880-х років. У щорічнику «Педагогическая мысль», який видавала Колегія, місією навчального закладу було проголошено «служіння об'єднанню педагогічних сил на ґрунті наукових пошуків у справі виховання» [11, с. 200].

Згідно із статутом Колегія підпорядковувалась Міністерству народної освіти і перебувала під постійним патронатом Університету св. Володимира, але мала право самостійно організувати навчальний процес. Програму було складено з акцентом на гуманітарні науки, що передбачало викладання історії й теорії музики, малярства та інших мистецтв. Навчальний процес у Колегії значно відрізнявся від бюрократизованої і підпорядкованої заскоружлим ортодоксальним стандартам казенної імперської освіти. Тут панував творчий підхід до навчання, певна самостійність як у виборі дисциплін, так і манері їх викладання. Григорій Павлович заохочував викладачів прививати вихованцям потяг до самостійного судження і критичного мислення, творчого погляду на проблему.

Поза навчальною програмою колеґіати заснували історико-літературне товариство, видавали журнал «Слово». Традицією закладу було проведення літературних вечорів та театральних імпрез, які присвячувались одній із тем, вивчених колеґіатами в курсі історії, або класичної літератури. Викладачі разом із вихованцями писали і розучували сценарії майбутніх постановок,

виготовляли декорації, шили костюми, а потім разом розігрували сцени, що представляли глядачам картини минулого.

Ґалаґани дбали не лише про інтелектуальне і творче, а й про моральне виховання колеґіатів. Згідно з етичними нормами в Колегії категорично заборонялись дисциплінарні покарання, принизливе виставлення щоденних оцінок (оцінки були лише четвертними), будь-які прояви насилля від викладачів. При цьому були відсутні винагороди за успіхи у навчанні. Довіра, відповідальність, авторитет вчителя та сім'ї – на таких засадах формувалась освітня культура навчального закладу. Прагнучи створити комфортну, практично сімейну атмосферу для навчання, Григорій Павлович наполягав, щоб відносини вчителя і учня були доброзичливими. У неділю та свята Ґалаґани влаштовували у своєму домі сімейні обіди для вихованців, що супроводжувались спілкуванням із непересічними особистостями-друзями родини. Обіди проходили у невимушеній атмосфері і часто затягувались допізна.

Водночас у Колегії були досить високі вимоги до вихованців. Стипендіатів визначали через ретельний відбір за конкурсом. Згідно з правилами, затвердженими у 1892 році, стипендіати з жодного предмету не могли мати четвертної оцінки, нижче за трійку. А колеґіат, який впродовж кількох чвертей отримував трійку з будь-якого предмету, відраховувався із навчального закладу без права поновлення.

Головний акцент у освітній програмі Колегії робився на вихованні української інтелігенції і національної еліти. Пантелеймон Куліш так описував світоглядну позицію свого товариша: «Ґалаґан сильно проголошує на користь національності». Колеґіатам прививали любов до традицій свого народу, української культури, усної творчості та народної пісні. Відомий вчений-мовознавець Павло Житецький на свої позакласних читаннях розповідав вихованцям про традиції української думи та козацьких пісень. До керівництва колеґіатським хором був запрошений Микола Лисенко. У 1881 році, коли вже впродовж 5 років діяла заборона на видання книг та постановку театральних вистав українською мовою, в Колегії ставили виставу «Наталка Полтавка». Зовсім не випадково саме тут у 1917 році вперше серед освітянських закладів Києва було запроваджено викладання української мови, літератури та історії.

За рівнем і всеосяжністю освіти Колегія Павла Ґалаґана стала одним із найкращих тогочасних приватних навчальних закладів не лише Києва, а й всієї Російської імперії. Проіснувавши практично 50 років (1871–1920), вона стала справжньою плекальною національною еліти – з її стін вийшло близько 600 вихованців, які відіграли значну роль у розвитку української науки, культури та освіти.

Колегія Павла Ґалаґана стала унікальним взірцем української незалежної освіти, яка, попри жорсткі імперські обмеження і утиски, постала і зміцніла завдяки організаційному таланту і місіонерським зусиллям свого засновника.

Вихований у стінах Колегії дух національної ідентичності став потужним чинником державотворення у період українських визвольних змагань. Серед творців УНР та її державотворчих структур було багато вихованців Колегії: Андрій Лівіцький (1-й президент УНР в екзилі), Михайло Чубинський (правознавець, 1-й міністр юстиції Гетьманського уряду України, син Павла Чубинського – автора слів гімну України), А. Кримський, В. Липський, Г. Житецький, Б. Раєвський, О. Яніцький, М. Драй-Хмара, П. Филипович та інші.

Часто Колегію називають «школою академіків» – майже третина першого складу Української академії наук (УАН) були вихованцями Колегії. З її стін вийшли п'ять академіків та кілька членів-кореспондентів Всеукраїнської Академії наук (ВУАН). Найбільше число фахівці колегія дала українській науці в галузі філології і літературознавства та історії права.

Серед інших видатних імен слід згадати таких вчених як:

- основоположник школи патофізіології, ендокринології та геронтології Олександр Богомолець, що у 28 років став наймолодшим в російській імперії доктором медицини, і який впродовж 16 років (1930–1946) обіймав посаду президента Академії наук України;

- один із перших академіків Української академії наук, що входив до первісного складу ВУАН видатний сходознавець Агатангел Кримський;

- академік УАН з 1919 р., віце-президент (1921–1922 рр.) і президент ВУАН (1922–1928 рр.) ботанік Володимир Липський;

- історик, правник, академік ВУАН Оникій Малиновський;

- член-кореспондент ВУАН історик права давньокиївського часу М. Максимейко;

- психолог, академік ВУАН Григорій Костюк (батько нейрофізіолога Платона Костюка).

На жаль, у 1920 році Колегія припинила своє існування [10] і більшість видатних вчених-колишніх колегіатів потрапила під жорстоке переслідування і репресії у часи советського терору – диплом Колегії через її проукраїнський дух, став тавром і присудом для її випускників. Видатний історик, сходознавець, поліглот Агатангел Кримський, що знав понад шістьдесят мов, був безпідставно звинувачений в антирадянській націоналістичній діяльності і ув'язнений (помер у тюрмі у 1942 році).

Поет Павло Филипович був розстріляний у 1937 році у сумнозвісному урочищі Сандармох з десятками інших видатних представників української інтелігенції.

Літературознавець та поет Михайло Драй-Хмара загинув у 1939 році у концтаборах ГУЛАГа.

Але дух Колегії режиму знищити не вдалося. Навіть через сто років після того як Колегія припинила своє існування, її філософія і світоглядні принципи продовжують надихати сучасних місіонерів духу нести слово просвіти, розвивати і примножувати українську національну культуру.

Попри всі історичні колізії зерна подвижництва і просвітництва, посіяні дбайливою рукою Григорія Ґалаґана, вже понад століття проростають на життєдайному українському ґрунті ідеями національної самосвідомості і гуманізму. І, допоки живе Ґалаґанівська духовна традиція – плекати рідну культуру і примножувати загальнолюдські моральні цінності, доти не згасне світло, запалене шляхетним Ґалаґановим серцем, і доти у нас залишається надія на формування високодуховної та патріотичної національної еліти, що не зрадить своєї землі, продавшись черговому московському царю.

Список використаних джерел

1. Білокінь С. Колегія Павла Ґалаґана. *Київ*. 1988. № 8. С. 144-149.
2. Высочайшее повеление об учреждении в Киеве учебно-воспитательного заведения. *Кієвлянин*. 1870, 21 апреля. С. 1.

3. Высочайший рескрипт, данный на имя действительного статского советника Галагана. *Кієвлянин*. 1870, 16 апреля.
4. Гирич І. Колегія Павла Галагана в Києві як модель елітної української школи. URL: <http://www.i-hyrych.name/Vyklad/HistMemory/Galagan.html>.
5. Заметка об посещении Их Императорских Высочеств Владимира, Сергея и Павла Александровичей Коллегии Павла Галагана. *Кієвлянин*. 1872. 14 октября. С. 2.
6. Инструкция директору и воспитателям Коллегии. Киев. 1874. 8 с.
7. Ковалинский В.В. Меценаты Киева. Киев: Кий. 1998. 523 с.
8. Наказ про закриття Колегії Павла Галагана. *Вісті*. 1920. 9 вересня. № 196. С. 1.
9. Педагогическая мысль. Издание Коллегии Павла Галагана. Под ред. проф. И.А. Сикорского, пр. доц. И.И. Гливенко. Киев, 1905.
10. Смольницька М.К. Колегія Павла Галагана в національно-культурному житті України (1871-1920 рр.) / Наук. ред. В.М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2007. 527 с.
11. Тимошенко А. Господарська діяльність Григорія Павловича Галагана. *Сіверянський літопис*. 2001. № 4. С. 68-75.
12. Тимошенко А. Стан переробної промисловості в маєтках Г.П. Галагана. (40-60-ті рр. XIX ст.). *Сіверянський літопис*. 2006. № 1. С. 52-59.
13. Тимошенко А. Громадська і благодійна діяльність Г. Галагана. *Сіверянський літопис*. 2006. № 5. С. 82-90.
14. Тимошенко А. Участь Г. Галагана у реалізації селянської реформи 1861 р. на Чернігівщині. *Сіверянський літопис*. 2004. № 4. С. 36-42.
15. Устав Коллегии Павла Галагана. ІР НБУ, Ф. 2, спр. 325.
16. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Киев: Тип. тов. Фронцкевича Г.Л. и К., 1908-1914. Т. 1: А-Д. Галаганы. С. 221-225.
17. 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве (1 октября 1871 – 1 октября 1891 г.) / ред. А.І. Степович. Киев: Тип. И.И. Чоколова, 1896. 338 с.
18. Григорій Галаган. Журнал (1836-1841) / упорядкування, вступна та прикінцева статті, коментарі: Марина Будзар, Євген Ковальов; за редакцією д.і.н., проф. Ірини Колесник. ("З Галаганівського архіву"). Київ: StreamArLine, 2020. 248 с.

References

1. Bilokin, S. (1988). Pavel Galagans College. *Kyyiv - Kyiv*, 8, 144-149 [in Ukrainian].
2. The highest order on the establishment of an educational institution in Kyiv. (1870, 16 апреля). *Kievlyanin*, p. 1 [in Russian].
3. The highest rescript, given to the actual state councilor Galagan. *Kievlyanin* [in Russian].
4. Hyrych, I. Pavel Galagan College in Kyiv as a model of an elite Ukrainian school. Retrieved from <http://www.i-hyrych.Name/Vyklad/HistMemory/Galagan.html> [in Ukrainian].
5. Note on the visit of Their Imperial Highnesses Vladimir, Sergei and Pavel Alexandrovich to the Collegium of Pavel Galagan. (1872, October 14). *Kievlyanin*, p. 2 [in Russian].
6. Instructions for the Director and Educators of the College. (1874). Kyiv [in Russian].
7. Kovalinsky, V.V. (1998). Patrons of Kyiv. Kyiv: Kiy [in Russian].
8. The order to close the College of Pavel Galahan. (1920, September 9). *Visti - News*. No. 196, p. 1 [in Ukrainian].
9. Pedagogical Thought. Published by the Pavel Galagan College. (1905). Edited by prof. I.A. Sikorsky, associate professor I.I. Glivenko. Kyiv [in Russian].
10. Smolnitska, M.K. (2007). Pavel Galahans College in the National and Cultural Life of Ukraine (1871-1920) / Nauk. ed. V.M. Danylenko. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Institute of History of Ukraine [in Ukrainian].
11. Tymoshenko, A. (2001). Business activity of Grigory Pavlovich Galahan. *Siveryanskyy litopys - Severyan annals*, 4, pp. 68-75 [in Ukrainian].
12. Tymoshenko, A. (2006). State of the processing industry in the estates of H.P. Galagan (40s-60s of the 19th century). *Siveryanskyy litopys - Severyan Chronicle*. No. 1, pp. 52-59 [in Ukrainian].
13. Tymoshenko, A. (2006). Public and charitable activities of G. Galagan. *Siveryanskyy litopys - Severyan Chronicle*. No. 5, pp. 82-90 [in Ukrainian].
14. Tymoshenko, A. (2004). G. Galagans participation in the implementation of the peasant reform of 1861 in Chernihiv Oblast. *Siveryanskyy litopys - Severyan annals*. No. 4, pp. 36-42 [in Ukrainian].
15. Charter of the College of Pavel Galagan. IR NBU, F. 2, case 325 [in Russian].

16. Modzalevsky, V.L. (1908-1914). Little Russian genealogy. Kyiv: Type. Comrade Frontskevich G.L. and K., T. 1: A-D. Galagans, pp. 221-225 [in Russian].
17. The 25th Anniversary of the Pavlo Galagan College in Kyiv (October 1, 1871 - October 1, 1891). (1896) / ed. A.I. Stepovich. Kyiv: Type. I.I. Chokolov [in Russian].
18. Hryhoriy Galagan. (2020). Journal (1836-1841) / arrangement, introductory and final articles, comments: Maryna Budzar, Yevhen Kovalev; edited by d.i.n., prof. Iryna Kolesnyk. (From the Galagan archive). Kyiv: StreamArLine [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7 жовтня 2024 р.